

"DEDE KORKUT OĞUZNAMELERİ ÜZERİNE NOTLAR"A NOTLARLA KATKILAR - I

Mertol TULUM

Semih Tezcan ve Hendrik Boeschoten'in Yapı Kredi yayınları Kâzım Taşkent Klasik Yapıtlar Dizisi içinde *Dede Korkut Oğuznameleri* adıyla yayımlanan çalışmaları (İstanbul 2001), merhum Muharrem Ergin'in 1958 yılında *Dede Korkut Kitabı* adıyla ilim dünyasına sunmuş olduğu ilmî çalışmasından 42 yıl sonra gerçekleştirilmiş ikinci ilmî nitelikli yayındır. Dresden ve Vatikan yazmalarının metinlerine ayrı ayrı yer veren bu çalışmada, hazırlayanların söylediklerine göre, "Ergin ve Gökyay'ın yayınlarında aslında çözülmemiş olan bir yığın açık ya da saklı sorun"a çözüm getirilmeye çalışılmıştır.

Tezcan ve Boeschoten bu konuda: "Açık sorunların bir kısmını çözdüğümüzü sanıyoruz. Birçok saklı sorunu ise ilk kez bu metin yayınıyla ortaya çıkarıp çözümlendiğimiz, hiç değilse üzerinde düşünmeye değer çözüm önerileri getirdiğimiz kanısındayız." demişler (bkz. Giriş, s. 15), bu arada getirilen çözüm önerilerinin ayrıntılı açıklamaları için Tezcan'ın ayrı bir kitap yayımlayacağını duyurmuşlardı (bkz. Önsöz, s. 8). Nitekim bu kitap bir kaç ay sonra Yapı Kredi yayını olarak *Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar* adıyla çıkmış (İstanbul, 2001, 424 s.), böylece Tezcan'ın Dede Korkut Kitabı üzerindeki çalışmalarının sonuçları da ilim erbabının istifadesine sunulmuştur.

Tezcan ve Boeschoten'in bu yayında 'saklı sorunlar (görünmeyen, gizli yanlışlar)' kalmasın diye ne denli çaba gösterdiklerini değerlendirmekte en iyi tanık Tezcan'ın kitabıdır. Bununla birlikte, eser sahipleri bütün çabalarına rağmen 'saklı sorunlar (gizli yanlışlar)' kalmış olabileceğini belirtmişler, "Okuyucu, şüphe duyduğu her yerde başka çözümlerin de söz konusu olabileceğini düşünmeli, metinleri eleştirel bakışla okumalıdır." dileğinde bulunmuşlardır.

İlmî Araştırmalar dergisinin 12. sayısında (İstanbul 2001) "Dede Korkut Oğuznameleri-Tezcan ve Boeschoten Yayını Üzerine Notlar" (s. 83-94)

başlıklı bir tanıtma yazısı yayımlayan Hayati Develi yazısının sonlarında "Tezcan notlarında Dede Korkut Kitabı üzerindeki bütün esrarın ortadan kalkmadığını, bütün soruların henüz cevaplanmadığını ifade ediyor; bir çok notta bize çözüm önermiyor, açık olmayan sorunları gösteriyor; kendi düşüncesini açıklıyor. Demek ki gelecekte de Dede Korkut üzerine ciddî araştırmalar yapılacak. Ancak bundan sonraki her çalışmaya Tezcan ve Boeschoten neşirleri ile Tezcan'ın buna yazdığı 'notlar' vazgeçilmez birer çıkış noktası olacaktır. Tezcan'ın ikinci kitabın önsözünde ifade ettiği 'Türk filolojisinin gelişimi için yararlı olabilme' dileği elbette gerçekleşmiştir. Sanırım bundan sonra birçok ciddî metin neşrinde, ortaya konulan bu çalışma tarzı da yol gösterici olacaktır." dedikten sonra 'metne katkıda bulunur ümidiyle' bir kaç notta Tezcan'ın gözünden kaçan eksikleri (zikredilmemiş bir kaç kaynak ile özellikle Gökyay'ın kimi sözlükte, kimi de yanlış-doğru cetvelinde kalmış doğrularını) göstermiş, bu arada bir kaç not için de yeni okuma ve anlamlandırma önerisinde bulunmuştur.

Hemen belirtelim ki Develi'nin bu bir kaç önerisi, metin bağlamı göz önünde bulundurulmadan, kelimeler ve çeşitli gramer birlikleri arasındaki anlam ilişkileri üzerinde yeterince düşünülmeden yapılmış kabul edilmesi güç önerilerdir; bu yazı dizisi içinde sırası geldiğinde bunlara da temas edilecektir.

Tezcan'ın notlarına gelince: bunlar çalışma tarzı olarak gerçekten yol göstericidir; ancak kullanılan geniş karşılaştırma malzemesi ile yapılmış değişik okuyuş ve farklı onarım önerilerinin büyük bir kısmı yerinde ve kabul edilebilir olsa bile; seçme, anlamlandırma ve yorumlama konusunda benimsenmiş sonuçlara ulaşılamamış, yeni önerilerin çoğu *ihtimal* ve *tereddüt* sisi altında netlikten uzak görüntüler olarak bırakılmış; başka bir deyişle, metnin saklı sorunları açığa çıkarılmış, ama bunlar bu kez de tanımlanamayan 'hayalet' görüntüler olarak ortada kalakalmıştır.

Bu iki kitap, Develi'nin belirttiği gibi, Dede Korkut Kitabı üzerinde bundan sonra yapılacak her çalışmaya vazgeçilmez birer çıkış noktası olacaktır; tıpkı Kilisli Muallim Rifat neşrinin Ergin ve Gökyay'a, Ergin ve -kısmen de olsa- Gökyay neşrinin Tezcan ve Boeschoten'a çıkış noktaları olması gibi. İşte biz de, böylesine sağlam çıkış noktalarından hareket etmek suretiyle, ama anlam çözümlmelerini önde tutan bir yaklaşımla Tezcan'ın okuyuş, onarım ve yorumlarını bir dizi yazı ile değerlendirmeye çalışacak, kendi anlamlandırma ve yorum önerilerimizi, başta Tezcan ve Boeschoten olmak üzere, Dede Korkut Kitabı ile *gerçekten* ilgilenmiş ve bundan böyle *ciddiyetle* ilgilenecek olanlara yeni çıkış noktaları olarak sunacağız.

Şu ilk yazı sonrakilerin mahiyet ve sınırı ile ilgili açık bir fikir verebilir, sayısı konusunda da aydınlatıcı olabilir. Öyle sanıyoruz ki, bu yazılar bittiğinde Tezcan'ın kitabı büyüklüğünde bir hacim ortaya çıkmış olacaktır; çünkü -yine bu ilk yazıdan anlaşılacağı üzere- hemen hemen her not için

söylemek ihtiyacı duyduğumuz bir şeyler, yapmak istediğimiz katkılar söz konusu olmuştur. "Metinleri tenkitçi bir bakışla okuyan, şüphe duyduğu her yerde başka çözümlerin söz konusu olabileceğini düşünen" bir okuyucu olarak öncelikli amacımız, Dede Korkut metinlerini olabildiğince iyi anlamak, ulaşılabilirliğince kendi derinliğinde yorumlamak oldu. Bunu yaparken seçtiğimiz yol, *Tarihî Metin Çalışmalarında Usul* adlı kitabımızda (İstanbul 2000) eski metinleri 'anlayarak okuma' ile ilgili değerlendirmeler yaparken *Menâkıbu'l-Kudsiyye* metni üzerindeki uygulamalarımızda sergilediğimiz, anlam biliminin gerekli kıldığı tutum ve yöneliş; demek ki, tanımlanamayan bir kelime için öncelikle *anlam belirleme*, ya da söz konusu olabilecek birden çok kelime ve belirlenmiş anlam içinden, zihinde bağdaştırma biçiminde, *olması gerekeni seçme* yoludur.

Yazıların dizi olarak yayımlanacak olmasının, yapılan her değerlendirme ve ileri sürülen her görüş ve her çözüm önerisine daha ileri bir kavrayış ve vukuf katkıda bulunmak isteyecekler için fırsat oluşturacağını, bunun da Dede Korkut Kitabı üzerindeki çalışmalara canlılık, süreklilik ve verimlilik sağlayacağını umuyoruz. Böylesi bir geniş değerlendirme ile varmak istediğimiz son nokta ise, Dede Korkut oğuznamelerinin -olabilirse- tamamen doğru anlaşılması bir metnine ulaşmak ve böyle bir metni günümüz diline yorum katkılarıyla aktarmaktır. Bunu ne ölçüde başarabileceğimiz, hemen her notta vereceğimiz yorumlu aktarma örnekleri üzerinde esirgenmeyeceğini umduğumuz ciddi eleştirilerle belirlenmiş olacaktır.

*

Ele alınan her notta önce Tezcan'ın değerlendirmeleri özetlenmiş, böylece okuyucuya konu hakkında bilgi edinme yanında farklı görüş, açıklama ve yorumları karşılaştırma imkânı sağlanmıştır.

Bu yazılarda Tezcan'ın kullandığı kısaltmalar aynen kullanılacak, farklı kaynaklar için belirlenen kısaltmalar yazı içinde ayrıca verilecektir.

*

Drs. 3b.3 (ME D 3/3) (=) Vat. 58b. 11

اورلشوبان > اولشوبان Ö(r)leşüben şular taşsa deñiz tölmez.

Tezcan, Ergin'in *urlaşuban* okuduğu kelimeye *urlaş-* 'bağrıışmak, çağrıışmak, uluşmak, büyük gürültü çıkarmak' anlamları verdiğini, Gökyay'ın metinde *orlaşuban* okuduğu bu kelimeyi, Söz Dizisi'nde *urlaş-* biçimiyle aldığını ve 'karşılıklı bağırarak, bağrıışmak' olarak anlamlandırdığını, ayrıca *Kitābu'l-idrāk*'te bulunan *urlan-* 'kabarmak, şişmek' kelimesini eklediğini aktardıktan sonra, Clauson'un *ori+la-*, *ori+la-ş-* biçimlerinden orta hece düşmesiyle ortaya çıkmış saydığı *orla-*, *orlaş-* (bk. EDPT 230) kelimesinin asıl anlamının 'savaş narası, yardım haykırışı' olması yüzünden bu kelimeyle birleştirmenin doğru olmadığını söylemekte ve "Uygun olan DerS. 2434 *hörle-*

(I), 2. 'bağırmaq (Çankırı), 3. 'su ses çıkararak akmaq' (Isparta, Çankırı) ile birleştirmektedir." demektedir. Tezcan daha sonra 'yükselmek' anlamına gelen *ör-*, ve *örle-* fiillerinin varlığından hareketle "Örleşüben şular taşsa deñiz tolmaz, sözü «Irmaklar hep birden yükselip taşsa da deniz dolmaz» olarak da anlaşılabilir" demekte, ancak eski metinlerde bu fiillerin 'ırmağın kabarması' anlamına geldiğine tanık olacak bir veri bulamadığını kaydetmekte, dolayısıyla bu anlama dayanmanın da yerinde olmayacağını sezdirmektedir.

Önce şu noktayı belirtmeyi gerekli buluyorum: Tezcan'ın anlamlandırma konusunda izlediği yol, ağırlıklı olarak *Tarama Sözlüğü* (=TS)'nde çeşitli metinlerden derlenen örneklerden çıkarılmış anlamlar ile *Derleme Sözlüğü*'nde (=DerS) verilmiş olan anlamları göz önünde bulundurmak olmuştur. Bu iki kaynaktan yer alan veriler üzerinde kimi notlarda yaptığı eleştiriler dikkate alındığında, Tezcan'ın bu kaynakları kullanırken ciddi bir ilim adamından beklenen şüpheli bir yaklaşım içinde bulunduğu söylenebilir. Ne var ki, metin taramalarından elde edilmiş örneklerle halk ağızlarından derlenmiş kelimelerin yer aldığı bu iki kaynağın verilerini titizlikle kullanırken, değerlendirmelerinde bu verilere fazla bağlı kalmış, özellikle kaygan bir zemini olan anlam konusunda kendisini 'veri yoksa -en azından- şüphelidir' tutumuyla sınırlandırmıştır. Bununla birlikte Tezcan'ın yer yer bu anlayıştan ayrıldığı, başka veri bulunmuyorsa bile, kendi metnindeki örneği yeterli sayarak doğru yorumla doğru anlam seçtiği de görülür.

Eski metinleri anlamak ve yorumlamakta, -varsa- çeşitli kaynaklardan elde edilmiş verilerin gözden geçirilmesi kaydıyla, bu sonuncu anlayışın yararı ve belki de gerekliliği gözden uzak tutulmamalıdır. Böylesi bir anlayış önceki verilerden elde edilmiş olanlara bir katkı, öte yandan yeni bir veri ile yeni bir anlam belirlemek demektir ki, anlam biliminin yol yordamıyla belirlenmesi şartıyla bunun yapılması, metin bilimi çalışmalarında elde edilecek en yararlı sonuçlardandır. Örnek olarak, *örle-* fiilinin eski metinlerde '(*güneş ve bulut için*) yükselmek' anlamında sık sık kullanılır olması, su için de aynı anlama geldiğine tanık olacak bir veri bulunmasa bile, bize göre yeterlidir ve kaynak metinden çıkarılan '(*su için*) çoğalıp yükselmek' anlamı için bu örnek yeni bir veri sayılmalıdır.

Değerlendirmemize gelince: Dresden nüshasında kelime اولشوبين biçiminde yazılmıştır. Tezcan nedense bu yazılışı okuma denemesinde bulunmamıştır. Halbuki ilk bakışta *ulaşuban* okunabilecek bu kelimenin, *ulaş-* fiilinin 'bitişmek, kavuşmak, katışmak, bir araya gelmek, toplanmak' anlamlarıyla, bağlama oldukça uygun sayılması ve üzerinde durulması gerekirdi. Öte yandan Tezcan *taş-* fiilini de değerlendirmeye katmamıştır. «Irmaklar hep birden yükselip taşsa da deniz dolmaz» biçiminde verdiği karşılığa *taş-* fiilini, öyle anlaşılıyor ki, *Türkçe Sözlük*'ün kaydettiği 'yatağından çıkarak çevresini kaplamak' olarak anlamıştır. Halbuki *taş-* için Meninski'nin *Onomasticum*

(= *On.*)'unda 'taşkın olmak, temevvüc etmek, mütemevvic olmak, dökülmek; akmak, cārî olmak' anlamları yanında 'artmak, zâid olmak' (bkz. 1449 *redundare*) ve 'leb-rîz olmak=dolmak, ağzına kadar dolmak; fâiz olmak (=çoğalmak, bollaşmak) (bkz. 534 *exuberare*)' gibi anlamlar da bulunmaktadır. *taş-* fiilinin yukarıda kaydedilen bu anlamları da dikkate alındığında, bu sözü, «(Bütün) ırmaklar birbirine katışıp (da suları ne kadar) çoğalırsa çoğalsın (ya da: bollaşırsa bollaşsın), (yine de akacak bu su ile) deniz dolmaz» olarak yorumlamak da bizce yerindedir.

örleş- ile ilgili olarak da şunları ekleyebiliriz. Tezcan'ın da kaydettiği gibi, gerek Eski Anadolu Türkçesi'nde, gerekse Anadolu ağızlarında *ör-* fiilinin içinde yer aldığı bir birleşik fiil olarak *örü tur-* oldukça yaygındır. Ne var ki Tezcan bunun isim+fiil birleşmesi mi, yoksa zarf-fiil+fiil birleşmesi mi olduğu üzerinde durmamıştır. *örü*'nün Meninski'nin *On*'da verdiği 'büklüm, kat' anlamları yanında, Âsım Efendi'nin *Ķāmūs Tercümesi*' (=KT)'nde kaydettiği 'kalkık, yukarı' anlamı da bulunmaktadır (bkz. 1.cilt [1304], s 397: *akreb* 'hevâmdan ma'rûf müzî cânver adıdır. Fârisî'de *kej-düm* denir. Türkîsi olmayan elfâzdandır. Ve bir etrâkten 'kuyruğu örü' deyü mesmûumuz oldu. *örü* demek 'kalkık ve yukarı' demektir'). Buna göre Clauson'un *orla-*, *orlaş-* fiilleri için yaptığı "*ori+la-*, *ori+la-ş-* biçimlerinden vurgusuz hece düşmesiyle" açıklamasının *örle-* için de *örü-le-* biçiminde söz konusu olabileceği ileri sürülebilir. Bu durumda örneğimizde çoklu durumdaki öznenin (=sular) gerektirdiği 'ortaklaşa eylem' yapısı için fiilin bir *-ş-* katkısı ile genişletilmiş olduğu pekalâ söylenebilir. Buna göre de metnimizdeki söz «Bütün ırmaklar(ın suyu) yükselse ve (denize) dökülse de deniz dolmaz.» olarak yorumlanabilir.

Bu iki açıklama ve yorumun her şeyden önce metin bağlamı açısından *örle-* fiilini *hörle-* 'bağırarak akmak' ve '(su) ses çıkararak akmak' ile birleştirmeye göre daha benimsenebilir olduğunu düşünüyoruz. Ayrıca bu sözü yorumlamaya çalışırken, odağımı *dol-* kelimesinin teşkil ettiği bir anlam alanında *yüksel-*, *ka-bar-* kelimelerinden yansıyan 'çoğalmak, artmak' kavramlarının mı, yoksa *su* ili ilgili bir çağrışım alanında yer alabilecek, ancak başka bir anlam alanının odağına bağlı olarak *su* ilgi ögesi aracılığı ile girişik iki alanın ortaklaşan bölgelerinde birleşen olarak bulunabilecek 'ses' kavramının mı öne çıktığını düşünüp değerlendirmeye katmak gerekliliğini belirtmemiz gerekiyor.

Anlam ve anlama ile ilgili olarak vurgulanması gereken önemli nokta şudur: özellikle eski metinleri anlamaya çalışırken eldeki sözlük ve başka metin verileri ne kadar bol olursa olsun ve yeterli sayılırsa sayılsın, anlama noktasına ulaşmak bir zihinde bağdaştırma süreci, bilgiler ve verilere de dayanan, ancak onları aşan oldukça farklı bir işlemdir.

Drs. 3b.6

Kül depecük olmaz, [güyegü oğul olmaz.]

Tezcan bu ata sözünün eksik olan parçasını eklemeyi gerekli gördüğünü belirttikten sonra eski ata sözü derlemelerinden birindeki ekleme deyişte geçen bir ses kümesini *şıp*-(3) -*kabancı* (?) biçiminde aktarmıştır. Aktarılmış biçimine bakılırsa bu dört hecelik kümenin bir tek kelime olarak değerlendirildiği anlaşılıyor. Tezcan'ı yanıltan sanırım yazılış biçimi, tek kelime gibi yazılmış olması, iyelik 3. kişi eki taşınması yüzünden de kendisinden önceki *oğlan* kelimesi ile ilişkili görülmesi olmuştur. Bu kelimenin (*oğlan*) varlığı sonraki kelimenin kendi işleyişinden doğan yapı niteliğini belirleyici olduğundan, Tezcan haklı olarak 3. kişi iyelik ekli bir isimle kurulmuş belirsiz bir tamlama kalıbı düşünmüştür. Halbuki bu kelime yazıcının dikkatsizliğinden kaynaklanan bir 'fazladan kelime' değilse, kendisinden sonra atlanmış sayılabilecek başka bir kelimeyle birlikte aynı dizide yer alabilecek başka bir sözün ilk parçası olmalıdır. Öyle olunca, ayrı bir değerlendirmeye konu bu kelimeyi ayırıp, 3. kişi iyelik ekini dikkate alarak, iki kelimedenden oluşan tek kavrama karşılık başka bir dil yapısının varlığını düşünmek gerekir, bu da bize göre *şıp kabancı* olmalıdır. İlk kelime *Divānū Lüğāti't-Türk* (=DLT)'te 'iki yaşına girmiş olan tay' anlamıyla yer almaktadır. İkinci kelimeye gelince, bu kelime *kaşa-nç+ı* (sonu 3. kişi iyelikli), ya da *kaşa-n-ç+ı* olarak açıklanabilir ve anlamının 'tay boynuna geçirilen tahta halka, boyun halkası' olduğu ileri sürülebilir. *On*'da atın boynuna geçirilen ağaç halkaya *boyunduruk* ve *homut*, doğanın boynuna geçirilen güderiden halkaya *cilgi*, köpeklerin boynuna geçirilen halkaya ise *it kesmügi* denildiği kaydedilmiştir (bkz. 200 *collare*).

Drs. 3b.10

قزه غو جه Қазағуца қимаынже (kıymayınca >) binmeyince yol alınmaz.

Tezcan bu düzeltmesinde daha önce *kıymayınca*'nın metne yanlışlıkla girdiğini ileri süren Talat Tekin'in görüşünü (bkz. TDAYB 1982-83, s. 142) benimsemiş, Vatikan yazmasındaki *binmeyince*'yi seçmesini yazıcının başka yerlerde de görülen bir tür yanlışına dayandırmıştır. Bu tür yanlışları biz de bir çok metinde fark ettik ve en çok da manzum metinlerde gördük. Genel olarak yazıcının gözünün yanlış yere takılmasından kaynaklanan bu yanlış türü, ne var ki, manzum metinlerde bir kaç satır aralıkla yer alan mısra ya da beyitlerin aynı kelimeyle başlaması yüzünden ortaya çıkmakta, bu yüzden iki beytin mısraları karıştığı gibi (bu durum metinden bir beytin düşmesine ve çoğu kez anlamsız bir beytin ortaya çıkmasına yol açar) metnin bir kaç beytinin eksilmesine de yol açılmış olur. Mensur metinlerde bu yanlışın kaynağı ise, bizim belirleyebildiğimiz örneklerimize göre, ya aynı sayfadaki birbirine yakın iki satırın aynı kelimeyle başlıyor olması, ya da son olarak yazılmış olan kelimenin alttaki ve sonraki yakın satırlardan birinde bulunması yüzünden, gözün sonraki bakışta önceden görmüş olduğu bu kelimeyi denetleme aracı olarak yeniden görme eğilimine dayanmaktadır. (Bu yüzden aynı kelimenin iki kez yazılması sıkça karşılaşılan bir durumdur). Bu örnekte böyle bir durum söz konusu

değildir; ancak yazıcı yanlışlarının kaynaklandığı çok yönlü psikolojik durum göz önünde bulundurulduğunda, aynı tip yanlışların her zaman aynı sebeplere dayanması gerekmediği de söylenebilir; nitekim örneğimizde *kıymayınca* 11. satırın hemen hemen ortasında bulunmakta, buna karşılık yanlış yazıldığı var sayılan önceki kelime 10. satırın ikinci kelimesi olarak satırın hemen başında yer almaktadır, ayrıca her ikisinin ne önünde, ne de ardında aynı kelime bulunmaktadır. Dayanak olarak görülebilecek tek şey, 10. ve 11. satırların aynı harfle başlıyor olmasıdır, bu da bu yanlış türü için oldukça dayanıksız bir dayanaktır. Olabilecek tersine bir durum (*kazağuca binmeyince* yerine *kazağuca kıymayınca*, ama *er mālına kıymayınca* yerine *er mālına binmeyince*) yanlış olarak daha kabul edilebilir, dolayısı ile de değiştirme daha anlamlı sayılırdı.

Bize göre, Vatikan nüshasında *binmeyince* bulunmuş olsa da, *kazağuca kıymayınca* biçimi en azından değiştirmeyi haklı gösterecek basit bir yanlış sayılamaz; çünkü her şeyden önce 11. satırda başlayıp 12. satırda tamamlanan şu bakışlı (=mütenazır) iki sözde de aynı kelime kullanılmıştır, üstelik aynı anlamda:

*"Kız anadan görmeyince öğüt almaz
Oğul atadan görmeyince şofra çekmez".*

Öte yandan bu tür değiştirmelerde asıl dayanak noktası metinde açıkça hissedilen bağlam kopuklukları ve ciddî anlam bozuklukları olmalıdır. Örneğimiz için böyle bir durumun bulunduğu da söylenemez.

Tezcan'ın *kazağuc* üzerindeki değerlendirmesini benimseyecek olursak, bu sözü «Ata binmeyince yol alınmaz.» olarak aktarabiliriz. Bu sözün anlamca yorumuna geçmeden önce, bu günkü kullanım biçimleri ve bu gün var olan anlamlara zihnimizi kapayarak, *metnimiz açısından* şu soruların cevabını bulmamız gerekiyor:

1. *Ata binmek* kabul edilebilir bir biçim midir? (TS'de bulunan üç örnekte: *at binmek*)

2. Yukarıdaki sorunun cevabı olumlu ise, *binmek* ne demektir, hangi anlamda kullanılmıştır? (TS'deki tek örnekte [*tahta bin-*] 'üzerine çıkmak, üzerine çıkıp oturmak' anlamındadır. Buna karşılık *On*'da 'çıkmaç, su'üd etmek, 'uruc etmek (bkz. 89 *ascendere*); 'râkib olmak, süvâr olmak (bkz. 790 *inequitare*); 'oturmak, konmak' (bkz. 824 *insidere*); 'sıçramak, süvâr olmak' (bkz. *insilire*); 'atlanmak, atlı olmak, süvâr olmak' (bkz. 473 *equitare*) gibi anlamlar yanında, 'gönülmek' (bkz. 89 *ascendere*); 'atlı varmak, at ile varmak, râkiben zehâb etmek' anlamları da (bkz.473 *equitare*) bulunmaktadır. Metnimiz için seçilecek en uygun karşılıkların son ikisi olduğu söylenebilir.

3. Ancak Meninski'nin yalnızca *bin-* için (*ata bin-* için değil) kaydettiği sonuncu anlamı Tezcan'ın 3b.3'te *örle-*, *örleş-* için ortaya koyduğu titizliğin

sınırlayıcılığı karşısında kabullenmek ne derece doğru olacaktır? (Ayrıca krş.TS 280 *ava bin-*)

4. TS'de *at bin-* yanında 'at sürmek, at koşturmak, at sürerek hücum etmek' anlamlarında (bkz. 272-279) *at bırak-*, *at kaldırmak*, *at kopar-*, *at koş-*, *at sal-*, *at segirt-* *at çap-* ile 'atı daha hızlı koşturmak, şiddetle ileri sürmek' anlamında *at dep-*, *at boynuna düş-* birleşmeleri vardır. Bunlar göz önünde bulundurulduğunda metnimizdeki *ata bin-* yalnızca 'atın üzerine çıkmak' ve 'at ile gitmek' olarak anlaşılacak gerekmez mi?

5. Öyle ise metnimizdeki sözü: «Yaya yürümekle yol alınmaz, (yani: az zamanda uzağa erişmek için atlı olarak yola koyulmak gerekir» olarak yorumlamak zorunda değil miyiz?

Bu yorum doğrudur; ancak yansıttığı düşünce bakımından yalın, derinliksiz, başkaca bir deyişle, özsüzdür; dolayısı ile de kaynağı olan söz özlü bir söz sayılamaz. Halbuki her biri çarpıcı gerçeklikleri; hayat, nesnelere, insanlar ve davranışlar üzerine toplumun yüz yıllardır geliştirip paylaştığı değer yargılarını yansıtan, çoğu atalar sözü değeri kazanmış sözlerin ortak niteliklerinden en önemlisi mecaz anlatımlı olmaları, geniş ve paylaşılabilecek bir düşünceyi öz olarak taşımalarıdır. Aktardıkları çarpıcı ve etkileyici öz kendilerini oluşturan kelimelerin dış düzeninden çok, bu kelimelerin taşıdıkları anlam yüküyle ilgilidir ve bunların ilişkilendirilme biçiminden doğar.

"Ata binmeyince yol alınmaz" sözünü 'özlü bir söz' haline getirecek olan, 'at' ve 'bin-' kelimelerinin anlamları arasında kurulacak ilişkidir. İlişkinin niteliği ve ilişkilendirme biçiminden 'güçlü, çarpıcı, etkileyici sonuç', bir deyişle de 'sözün özü' elde edilmiş olacaktır. Bunun için: a) doğrudan 'binek' anlamındaki 'at' kelimesi ya *belli vasıflarla nitelenmiş* olmalı, ya da 'sıradan bir at' anlamındaki bir kelime yerine belli (ve farklı) vasıflara sahip bir at için kullanılan *özel bir ad'a*, ya da *eğreti bir anlam'a*, bir *san'a* yer verilmiş olmalı idi; b) atla gerçekleştirilecek *eylemin niteliği*, bu *eylemle elde edilecek çarpıcı sonuca aktarabilecek anlam yüküne* sahip bulunmalı idi.

Şu değerlendirmeye bizim vardığımız sonuç, Tezcan'ın *kaşağuş* 'at' teklifinin benimsenmesi durumunda ikinci ögenin 'çatlatırcasına aşırı zorlayıp hızla sürmedikçe' (bu anlam *kıy-*'in mecazlı anlamıdır; bu kelimenin anlam gelişmesi de eski metinlerden izlenmelidir) anlamında *kıymayınca* olarak bırakılması, *binmeyince* olarak değiştirilmesi hâlinde ise, *kaşağuş*'un ne olduğu üzerinde yeni baştan düşünülmesidir.

Tezcan *kaşağuş* üzerinde oldukça geniş bir araştırma yapmış, ancak bu araştırma ona göre kelimeyi aydınlatıcı bir sonuç vermemiştir:

"Caferoğlu ve Clauson'un şüpheleri yersizdir; iki eski sözlükte yer almış olması, DKK'nda da bulunması 'at' anlamına gelen *kaşağuş* sözcüğünün mev-

cut olmuş olduğunu kanıtlar. Yalnız belli bir bölgede (Doğu Anadolu / Azerbaycan ?) kullanılmış bir sözcük olması ihtimali vardır. Kökenini kesinlikle belirlemek mümkün görünmüyor. Belki *Kitābu'l-idrāk*'teki *kaz-* 'atı durdurmak' eylemi ile açıklanmalıdır. EDPT 680 *kaz-* maddesinde Clauson'un *Kitābu'l-idrāk*'te verilen anlamın yanlış olduğunu ileri sürmesi haklı sayılamaz."

Bizim yaptığımız araştırma ile kelimenin kökenini belirlemenin mümkün olduğu anlaşılmıştır. Öncelikle DLT'nin (*Dizin*, s.287) kaydını aktaralım : *kaz-* 'kazmak, at haşarılana ve çamışlanarak ayağıyla yeri kazmak'. Bunun *-a-* ile ('eylemin tekrar tekrar, sık sık, çok ve sürekli yapılışı' gibi bir anlam katkısı sağlayan [frequentative] morfem; DLT'de başka örneği *üş-* 'eşmek', *üşe-* 'eşelemek') genişlemiş biçimi olan *kaz-a-* ve bundan 'niteliği belirli eylemi yoğun olarak ve en yüksek derecesiyle gerçekleştiren' anlamında berkitme sıfatı yapan *-ğuç* (bu ekin düz ünlülü biçimleri de yaygındır; krş. *utangaç*, *üşengeç*) eki ile *kazağuç*, işte bizim burada tam da istediğimiz anlamda yer alması gereken, doğru tanımlanmış ve açıklanmış bir kelimedir.

TS'de yer alan (bkz. 2393) örneklere göre *kaz-* aynı zamanda 'atı bir yerde alıkoyup tutmak, bir süre durup kalmasını sağlamak' anlamındadır (Orada verilmiş olan 'kazık çakıp (atı) bağlamak' bizce pek de yerinde bir karşılık değildir; çünkü *kazık*'la ilişkisi belki de sesçe çağrışımlik değerindedir), bu anlam da *Kitābu'l-idrāk*'in Arapça kısmındaki (s. 71) "istevkafe ferisehu=kazdı atnı" örneğindeki *kaz-* fiilinin anlamıyla tam olarak örtüşmektedir. Burada ayrıca yer alan *kazağuç* için merhum Ahmed Caferoğlu'nun yaptığı açıklama [Nüshaların arapçasında kelime durdurulan ata itlak edilmiştir, lâkin siğanın şekiline göre, atı durduran kimsenin ismi olmalıdır (?)], sonundaki soru işaretinden de anlaşılacağı gibi, kendince de şüpheli görülmüştür. Bu açıklama elbette doğru değildir, *kazağuç* yapı bakımından 'atı durduran kimsenin ismi' olamayacağı gibi, *kazağuç* ile *atı kaz-* arasında doğrudan bir ilişki de bulunmamaktadır. *kazağuç* sözlükte bir madde ise, verilen cümle onun karşılığı değildir; olsa olsa onunla ilgili bir örnek yerindedir. Bu taktirde, 'kazıldığı (= bağlı tutulduğu) için hareketi kısıtlanmış olmaktan ötürü huysuzlanıp ayaklarıyla durmaksızın yeri eşeleyip haşarı at' anlamındaki *kazağuç* ile örnek cümlenin dolaylı bir ilişkisinden söz edilebilir ki bu açıklama biçimi, Tezcan'ın, kelimenin belki *Kitābu'l-idrāk*'teki *kaz-* 'atı durdurmak' eylemi ile açıklanması gerektiği yolundaki görüşüne destek verir. Ayrıca bize göre belki de sesteş iki ayrı fiilin varlığından söz etmek gerekiyor; ikincisi *-z > -s* değişikliğine uğramış olarak *kas-*.

Bu uzun değerlendirme ile *kazağuç*'un 'sıradan bir at' değil, 'yerinde durmayan, sürekli olarak ayaklarıyla yeri eşeleyip duran, haşarı, huysuz, harın, yanına kimseyi yaklaştırmayan, üzerine semer vurulup binilmesi güç, vahşi, râm olmayan at', dolayısıyla bizim yukarıda sergilediğimiz görüşe uygun 'belli vasıflar taşıyan bir at' olduğu anlaşılmış olmaktadır; ayrıca bkz. TS 820

çamuş, (*çamuş*). Âsım Efendi KT'de Türkçe'deki bu kelimenin Ar. *şemūs*'un değiştirilmiş biçimi olduğunu kaydeder (2. cilt [1305], s. 943). Buna göre DKK'nın söz konusu özlü sözü bizce şöyle olmalıdır:

Çazağuca binmeyince yol alınmaz.

ve şöylece anlaşılmalıdır:

«Yerinde duramayan, üstüne kimseyi bindirmeyen, hırçın, huysuz, gem vurulmaz, râm olmaz bir ata binmeyince (yani: üstüne çıkabilip sırtında durabilecek güce sahip olmadıkça) yol alınmaz».

Bu özlü sözün özü ise daha ileri bir yorumun konusudur.

Drs. 3b.11

Çara polad uz kılıcı çalmayınca (11) çarım dönmez.

Tezcan, Ergin ve Gökyay'ın *öz* okudukları kelimeyi *uz*, *uz kılıcı*'i 'hünerli kılıç, usta işi kılıç' olarak yorumladığını belirtiyor, bu arada başka metinlerde bu okuyuşu destekleyecek kullanımlar bulamadığını da ekliyor. Biz de bu okuyuşa katılıyoruz, ancak yorum için seçilen 'hünerli' ve 'usta işi' vasıfları yerine '(gördüğü işe yatkınlığı ve yakışırılığı bakımından) tesirli, yeterli, uygun ve kullanışlı' karşılıklarının daha uygun olabileceğini düşünüyoruz. Meninski *On*'da kelimeyi *üz* ve *öz* (*ellü kimesne*) olarak ince sırada kaydetmiş, birincisi için 'çöpük, kâbilîyetlü, kâbil, nuhsend, sâhıb-tesârruf, kâr-sâz, vâkıf, tecrübeli' ikincisi için ise 'cerb-dest' karşılıklarını vermiştir (bkz.378 *dexter*, 1007 *manus*).

çarım ve *ğarım* için Ergin ve Gökyay'ın değerlendirmeleri bize göre doğrudur. Kelimenin 'hasım' anlamının Türkçe'de 'kinaye' ile ortaya çıkmış olduğunu ileri süren Gökyay'ın görüşü için Tezcan "kesin değildir" diyor; ancak başka eski metinlerden derleyip Gökyay'ınkilere eklediği örneklerdeki 'hasım, düşman' anlamının nereden geldiği, ya da nasıl ortaya çıktığı konusuna kendisi bir açıklık getirmiyor. Eski Arapça sözlüklerde bulunmadığını söylediği 'döğüşte rakip' anlamına gelince; neye, hangi örneğe dayandığı belli olmamakla birlikte, Tezcan'ın bunu eldeki örnekten çıkardığı tahmin edilebilir. Tezcan'ın *Dânişmendnâme*'den verdiği üç örnek dahil, bir çok metinde bu kelimenin özel olarak 'döğüşte rakip' değil, geniş anlamda 'hasım, rakip, engel, düşman' karşılıklarıyla kullanılmış olduğu görülür. Demek ki kelimenin gösterdiği bu anlam gelişmesi oldukça eskidir ve Gökyay'ın açıklamasını doğru saymak gerekir.

Tezcan ve Boeschoten metnin bütünü için fonolojik bir değerlendirme yapmamışlardır; bu yüzden kimi alıntılarını yazı ile de yansıtılmış halklılaşan söyleyişleri yazı aktarımında dikkate alınmamış, yapılan iş harf aktarımına yakın bir anlayışa dayandırılmıştır. Bize göre yukarıda söz konusu ettiğimizi kelimeler *çarım* ve *ğarım* olarak aktarılmalıydı.

Bu notta ayrıca gözüme ilişen üç yanlış düzeltmek istiyorum.

Bunlardan biri, Âsım Efendi'nin, bizim adını *Ķāmūs Tercümesi* olarak verdiğimiz eserin yazılışındaki eksiklidir. Bu eserin adının eksiksiz olarak doğru yazılışı *al-Ūqyānūs al-basīf fi tarcamat al-ķāmūs al-muhīf* olacaktır. İkincisi Tezcan'ın kullanmış olduğu baskının 3 ciltlik eski baskı olmasıdır, çünkü burada verdiği cilt ve sayfa numarası (c. 2, s. 525) bu baskıya aittir. Bu baskının tarihi ise 1305 değil 1230 (1.cilt), 1231 (2. cilt) ve 1233 (3. cilt)'tür. 1304-1305 tarihli son baskıda *ġarīm* 1305 tarihli 4. cildin 420. sayfasında yer alır. Üçüncüsü Tezcan'ın örnek olarak verdiği beytin (Uzun boylu idi ol serv-i ķāmet - Ġarīminden zebūn olmuş melāmet) ilk mısraındaki *serv-i ķāmet*'in Farsça belirtme öbeği (=izafet) kalıbında yazılmasıdır. İki isimle kurulmuş, sahibini vasıflayan kavramında bu birleşik sıfatta ilk kelimenin düzensiz çift ünsüzünden sonra türeyen sesle iki heceli yapıya geçmiş olan kelimenin (harekeli bir metinde belirtilmiş olmasına bağlı olarak) *servi*, birleşik kelimenin ise *servi-ķāmet* biçiminde yazılması gerekirdi.

Drs. 3b.12-13

Oġul (13) atanuñ sırrı-dur, iki gözinüñ biri-dür.

Bu sözün ilk cümlesinde Ergin'in *yetiridür* okuduġu kelimeyi Gökyay'ın *sırrıdur* olarak düzeltilmesi yerindedir; ancak bizce bu kelime ince sıradan bir kelime olarak *sırrıdür* biçiminde okunmalı ve aktarılmalıdır. Yabancı dillerden alınan kelimelerin Türkçe'de söyleniş biçimleri ve halklılaşma süreçleri üzerine yaptığımız araştırma için taradığımız metinlerden birinde bu kelimenin ünlüsünü belirleyen şu örneġi bulduk: Sinan Paşa, *Tazarru'nāme* 253 *sirlik* (< *sir-lik*). Meninski de *On.*'da bir çok maddede (bkz. 79 *arcanum*, 79 *arcane*, 285 *cor*, 574 *fidus*, 853 *intimus* vb.) kelimenin 17. yüz yıldaki söylenişini *sir* olarak vermiştir.

Şunu da ekleyelim: Tezcan'ın atasözü dediġi bu söz Arapça'dan tercüme yoluyla bize gelmiştir. Arapçası "el-veledu sirru ebîhi"dir ve «Oġul babasının özüdür, yani: oġul baba soyunun temiz ve üstün niteliklerini taşır» anlamındadır.

Drs. 4a.1

Oġul (13) atanuñ sırrıdur, iki gözinüñ biridür,

Devletlü oġul [ķopsa terkeşinde tiridür,

Devletsüz oġul] 4a (1) ķopsa ocaġınıñ > كوزي در كوري köridür.

Tezcan burada *ķori* ~ *ķözi* sorununu ele alır, Ergin ve Gökyay'ın değerlendirmelerini verdikten sonra, çok haklı olarak, kafiye göz önünde tutulduğunda kelimenin Vatikan nüshasındaki *ķoridür* biçiminin doğru sayılması gerektiğini belirtir. Daha sonra *ķör* için DerS.'deki örnekleri gözden geçiren Tezcan *ġör*, *elinkörü*, *öliinkörü*, *öllüiyüinkörü* ve başka örneklerin 'özellikle

büyük ocaklarda odunları dayamağa yarayan üç ayaklı sacayak' anlamıyla derlendiğini kaydeder ve şu değerlendirmede bulunur: "Ne var ki *öllük* (~ *öllüün* ~ *eliyin*) biçimlerine esas olan sözcüğü tam olarak belirleyemiyoruz. Sadece DS (DerS. yerine yanlış yazılmış olmalı. M. TULUM) 3332'de *öllük* 'toprakta açılan çukur' (Urfa) sözcüğü bulunmaktadır."

Bu sözdeki *kör*'e yerinde bir anlam verebilmek için öncelikle *öl* kelimesinin açıklanması gerektiğini düşünüyoruz.

Bu gün yazı dilimizde azarlama, paylama için kullanılan *elinin körü* *On.*'un 297 *crateuterion* maddesinde, *öliün köri* ve *eliün köri* biçimlerinde yer almakta, ayrıca yine bu Latince kelimenin karşılığı olmak üzere, bu ikisi yanında *ocak demri* (=ocak demiri) bulunmaktadır. Madde başında virgülle ayrılarak *creteuterion*'un yanına konulmuş olan *cantherius focarius* ise 144 *cantherioli* maddesinde verilen üç anlam arasında yer almakta, ayrıca burada *cantherius*'un tek başına *crateuterion*, yani '*öliün köri*, *ocak demiri*' anlamı bulunduğu da belirtilmektedir. Bu son maddede bulunan diğer iki anlamdan ilki 'dayak, payanda, destek' anlamındaki (çünkü bu anlamdaki 1259 *pedamen* maddesine gönderme vardır) *herék*, ikincisi ise 'kazık, sırık, iki yanına çift öküzü koşulan saban oku' anlamındaki *hârek*'tir. Meninski *hârek* yanında bir de Türkçe kelime vermiştir: *yıgrık*. Burada bizim için önemli olan bu kelimenin 'dayak, payanda, destek' anlamıdır, çünkü söz konusu 'ocak demiri'nin biçimce niteliği değil, ama yaradığı iş konusunda yol gösterici olmaktadır. *On.*'un kayıtlarından çıkarabileceğimiz sonuç şudur: *öliün* (~*eliün*) *körü* 'ocakta dayak olarak kullanılan demirden yapılmış bir araç'tır. Bunun aynı zamanda 'büyük kütüklerin yanmasını kolaylaştırmak için altlarına konulduğu' (bkz. 2157 *gör*) ve üç ayaklı olduğu da [(bkz. 3333 *öliünkörü* (I).] DerS. verilerinden anlaşılmaktadır. Şunu da ekleyelim: Farsça bir kelime olan *harek*'in de bir çok anlamı yanında 'üç ayaklı oturak' anlamı bulunmaktadır (bkz. F. Steingass, *Persian-English Dictionary*, Beirut 1970, s. 456).

öl kelimesinin anlamı ve nereden gelmiş olduğu meselesine gelince:

'Ocak demiri' anlamını belirledikten sonra *ocak* kelimesinin çağrışım alanına giren kelimelerden *kül* kelimesi üzerinde araştırma yaparken mümkün ses değişmelerini dikkate alarak *ör* üzerine yöneldiğimizde Âsım Efendi'nin *Bürhân-ı Kâti* 'Tercümesi' (=BKT)'nde bulunan şu açıklama ile karşılaştık: TS 3113 *hazîr* 'ateşli kül' mânâsındadır ki bizim semtlerde *ör* ta'bir ederler. TS'de ayrıca 'ateş kırıntılıyla dolu kül, kömür tozu ateşi' gibi bir açıklama ile anlam daha belirli duruma getirilmek istenmiştir. Aynı kelime aynı anlamda DerS.'de de 'içinde ateş kırıntıları olan kül, köz' açıklaması ile yer almakta ve Siverek-Urfa, Afşin ve köyleri-Maraş yanında Gaziantep'te de derlenmiş olmasıyla Âsım Efendi doğrulanmış olmaktadır.

Kelimenin Anadolu Türkçesi'nin daha eski metinlerde bulunmuyor olması, tam olarak tanınıp tanımlanması ve aslının kesin olarak belirlenmesi önünde bir şüphe engeli oluştursa da, bizim yine mümkün ses değişmelerinden yola çıkarak Türkçe'nin eski dönemleri için yaptığımız araştırma karşımıza *özle-* fiilini çıkarmıştır. Kâşgâr'lı Maḥmūd bu fiilin anlamını 'külde pişirmek' olarak vermiştir (*Dizin*, 472). Öyle sanıyoruz ki, bu fiil 'eklendiği ismin taşıdığı nitelik/niteliklerden yayılan etki ile bir şey yapmak' anlamında fiiller yapan +IA- eki ile (*öz+le-*) biçimlenmiştir. DLT'de ayrıca 'iyice yanarak kızıl renkte ateş haline gelmiş odun ya da kömür, kor' anlamında *köz* de bulunmaktadır.

Tekrar *kör* kelimesine dönecek olursak:

Tezcan bunun için "Buradaki *gör ~ kör* sözcüğü büyük bir olasılıkla Farsça *kūra* 'ocak' (demirhane, demir kızdırılan ve dövülen yer anlamına da gelir) ile ilgilidir." demekte ve *körük* kelimesinin de bu Farsça kelimedenden gelme olasılığı bulunduğunu ileri sürmektedir. Bu kelimenin Farsça *küre*'den gelmiş olma olasılığı bize göre zayıftır. *küre* ile ilgili kelime TS'deki örneklerde (2776) geçen *küre*'dir, bu ise, genel anlamda 'ocak' değil, özel anlamda 'ateşlik, yüksek derecede ısı ile cevher eritilerek maden elde edilen büyük maden ocağı' ve 'demirci ocağı gibi metal işlenen ocak' anlamında bir kelimedir ki BKT'nde *tābdān* maddesinde bu tür ocağın ayırıcı niteliği 'demirci ve tuccu ocağına... maden kürelerine ve sair ateş ve şedîd hararet olan yerlere ıtlâk olunur' biçiminde açıklanmıştır (bkz. TS, 2776). Metnimizdeki *kör* eğer 'evlerde içinde ateş yakılan yer, fırın, tandır' gibi anlaşılıyor ise, bunun daha yakın bir olasılıkla 'çamurdan yapılmış demirci ocağı' anlamındaki Arapça *kūr*'dan gelmiş olduğunu söyleyebiliriz. Ancak daha da önemlisi bu Arapça kelimenin aynı zamanda özel olarak 'deve semeri', genel olarak da 'üzerine oturulacak yer, ya da üzerine (bir şey) oturtulacak nesne' anlamlarının bulunmasıdır. *örün körü*'ndeki *kör* için bu anlam en yakın ve en elverişli olanıdır ve bize göre bu durumda *örün körü* 'ocaktaki, içinde ateş parçacıkları bulunan kızgın kül üzerine oturtulan ve üzerine odun çatılan demir destek' anlamındadır. Meninski'nin verdiği *ocak demiri* de ancak böyle tanımlanmalı, böyle anlaşılmalıdır. DerS. 2157'de yalnızca İzmir-Tire'den derlenmiş tek örnek olarak yer alan ve 'ocakta yakılan büyük kütüklerin yanmasını kolaylaştırmak için altına konulan destek' diye tanımlanan *gör* (III) de işte bu kelimenin Türkçe için *g-*li biçimi olmalıdır.

Metnimiz için *kör*'ü bu tanımı ve anlamıyla seçecek olursak, Dede Korkut'un sözünü şöylece yorumlayabiliriz: «Bir babanın oğlu hayırsız çıksa bile, ocaktaki ateşli kül üzerine oturtulan ve çatılıp yerleştirilen odunların kolayca tutuşup yanmasını, böylece de ocağın sönmemesini sağlayan *kör* gibi, hiç değilse baba ocağının sönmemesini önler, yani soyunun devamını sağlar». Tezcan'ın kısa yorumu da böyledir: «Hayırsız oğul bile baba ocağını sürdürmekte

işe yarar». Ancak o, "... demek istenmiş olabilir" gibi bir tereddüt ve şüphe notu düşmüş ve başka yorumlara da kapı aralamıştır.

Bu metni özelleştiren üslûp özellikleri ve metin bağlamını göz önünde bulundurarak bu söze gerçekten de başka yorumlar getirilebileceğini düşünmekteyiz.

Önce Dede Korkut'un sözünü hatırlayalım:

*Devletli oğul kıpsa terkeşinde türüdür,
Devletsüz oğul kıpsa ocağınıñ köridür.*

Görüldüğü gibi, bir üslûp özelliği olmak üzere, iki söz bakışımı iki cümle olarak düzenlenmiştir. Bu tür bakışımı cümlelerde iki bağımsız yargı arasında çeşitli mantık ilişkileri bulunabilir. Birbiriyle anlamca ilişkili böyle iki cümle, aynı zamanda, cümle bilgisi açısından birbirini tümleyen cümlelerdir ve bir tür birleşik cümle oluştururlar

1. Bu ilişkilerden en basiti, iki yargı arasında *durum* (~ *oluş ve kılış*) *birlikteliği* ya da *sırası* bakımından var olan ilişkidir. Gerçekleşme bakımından bu iki yargı birbirini herhangi bir biçimde etkilemez ve sınırlamaz. İki yargı arasında yalnızca durum, oluş ve kılış bakımından birliktelik ya da sıra söz konusudur. Ayrıca, örneğimize bakarak ekleyecek olursak, yargıların belirttiği iki ayrı durum olumlu ya da olumsuz olabileceği gibi, bunlardan biri olumlu, diğeri olumsuz da olabilir. Sıralanma bakımından yargıların bu niteliği belirleyici değildir.

Şimdi de bu ilişki biçimi ile örneğimizi değerlendirelim:

İkinci cümlede ad takımı kalıbındaki 'ocag+ı+nuñ kör+i' öbeğinde *ocak* kelimesine 'ev, aile, soy, hanedan' anlamını verebilir, *kör*'ü de 'evlerde içinde ateş yakılan yer' anlamında sayarak iki kelimeyi gramerce belirten-belirtilen ilişkisiyle ilgilendirebilir, aynı zamanda iki kavram arasında doğru bir mantık ilişkisi kurmuş oluruz. Bu durumda Dede Korkut'un sözlerini «Oğul hayırlı çıkarsa, babasının sadağındaki ok gibidir (yani: can yoldaşı, dayanağı, geleceğinin güvencesidir); hayırsız çıkarsa **da** evinin ocağına benzer (yani: soyunun devamı bakımından sönmeyen ocak gibidir, hiç değilse baba soyunun sürmesi için güvencedir)». Bu yorum yukarıda *kör* için belirlediğimiz ve *ölün köri*'nü de açıklayan anlam için yapılan yorumla aynıdır.

2. İki yargı arasındaki ilişki *karşıtlık ilişkisi* olabilir. İki cümlelerin yargıları arasında böyle bir ilişki bulunuyorsa, bu durumda ikinci cümlelerin olumsuz yargısı öncekinin olumlu yargısına karşı çıkmakta, onu sınırlamakta, başka türlü söylersek, iki yargı olumluluk-olumsuzluk biçiminde bir *karşıtlık ilişkisi* içinde bulunmaktadır.

Bu ilişki biçimi ile örneğimizi değerlendirecek olursak:

Devletlü oğul = olumlu nitelik > olumlu sonuç (yargı) >< devletsüz oğul = olumsuz nitelik > olumsuz sonuç (yargı).

İmdi, bu çözülemeye göre, ikinci cümlede yargıyı olumsuz kılacak bir anlam niteliği bulunması gerekmektedir. Bunu sağlayacak kelime bizce ancak *kör* (< Farsça *kūr*) olabilir. *Kör*'ün Türkçe'de çok zengin bir anlam yüküne sahip olduğu ve geniş bir kullanım alanı kazandığı; eski metinler (bkz. TS, IV, 2696-97 *kör duman*, *kör kuyu* 'suyu olmayan, ya da çekilmiş kuyu', *kör biliş* 'noksan bilgi', *körlüğüne* 'rağmına, rağmen', *körlük* 'birbirinin inadına hareket', *köreltmek* 'sönmeye yüz tutmak, eski şenliğini kaybetmek), halk ağızlarında yaşayan biçimler (bkz. DerS. 2963-2965 *kör çıban*, *kör dere*, *kör dunnak*, *kör dikmek* 'bitmeyen sebze tohumlarının yerine yeniden tohum dikmek', *körelmek* 'bir şey işe yaramaz hâle gelmek; bir ailenin şansı azalmak, durumu kötüye gitmek', *körelmek* 'ateş ya da ışık yavaş yavaş sönmeye yüz tutmak; bıçak, balta gibi şeylerin ağızları kesmez olmak, körlenmek; kaynak, suyu azalarak kurumaya yüz tutmak; herhangi bir şey çekilip büzülme, azalmak, tükenmeye yüz tutmak; konuşurken sıkılmak, bozulmak, *köreltmek* 'ateş ya da ışığın yanmasını azaltmak, kısmak'; ayrıca bkz. *körezimek*, *körez yanmak* (ve bu gün yazı dilindeki kullanımlarla (bkz. *Türkçe Sözlük*=TS 911 *kör bağırsak*, *kör düğüm*, *kör kandil*, *kör kaya*, *kör ocak* 'çocuksuz aile', *körcesine*, *körlemeden* 'bilmeden anlamadan; nişan almadan', *körleşmek* 'kesmez, işlemez veya yararlanılmaz duruma gelmek; değer, önem veya yeteneğini yitirmiş duruma gelmek') açıkça görülmektedir. Bu yüzden metnimiz için uygun bir anlam bulmak sanırım hiç de güç sayılmaz.

Bu değerlendirme ile de Dede Korkut'un sözünü şöyle anlar, şöylece yorumlayabiliriz:

«Oğul hayırlı çıkarsa, babasının sadağındaki ok gibidir (yani: can yoldaşı, güvencesi, dayanağı, ailesinin geleceği bakımından umududur); ama hayırsız çıkarsa, soyu için de hayırsızdır; güvenilmez, yaramaz, aileyi çöküntüye uğratar (yani: ailesine yararı dokunmaz, katkı sağlamaz, böylece ailenin gücünün azalmasına, desteksiz kalmasına, durumunun bozulup kötüye gitmesine, körelmesine, sönmeye yüz tutmasına yol açar)».

Bu son yorumun daha uygun sayılabileceğini düşünüyor ve Kayıkçı Kul Mustafa'nın şu mısraını (TS 2696) *kör*'ün bu anlamını doğrulayan ve yorumumuzu güçlendiren bir örnek olarak aşağıda veriyoruz:

Ölürsem körelür babam ocağı.

Son yaptığımız yorumun doğruluğu aslında metin bağlamınca da desteklemektedir. Nitekim metinde bu sözlerden sonra sıralanan sözler aslında yukarıdaki söze açıklık getirmek amacıyla söylenmiş gibidir:

"Baba mālından ne fâyide, başta devlet olmasa?
Devlet-(3)-süz şerrinden Allâh şaklasun hânım sizi!"

Ata adını yöritmeyen hoyrad oğul
 Ata bélinden énince énmese yég, (10)
 Ana rahmine düşünce toğmasa yég.
 Ata adın yöridende devletlü (11) oğul yég.

Tezcan bir sonraki notta *Azerbaycan Halk Yazını Örnekleri* (=AHYÖ) kitabından aktardığı iki mısra ile bizim yorumumuza ayrı bir destek sağlamış olmaktadır:

Bî-géyret oğullar ata yérinde
Héc ğalmasa ğaldığından yahşıdır

Drs. 4a.9

*Ata adını yöritmeyen hoyrad oğul
 Ata bélinden énince énmese yeg (10)*

*Ana rahmine düşünce toğmasa yeg.
 Ata adın yöridende devletlü (11) oğul yég.*

Tezcan burada *hoyrad* ile ilgili bilgiler aktarmış, ancak gerek Redhouse, gerekse Steingass sözlüklerinde verilmiş olan 'köylü, kaba, kaba saba adam' karşılıklarının hem metne, hem de daha sonra 14. yy. metinlerinden aktardığı verilere (özellikle: Oğul atadan kaçsa hoyrad olur -- Aña sen oğul démegil yad olur; Eger yad ise gelmez bî-ħaber yad -- Biliş ise neçündür böyle hoyrad; Güher hoyrad elinde ğayf degül mi? -- Şeker nâ-cins elinde ğayf degül mi?) uygunluğu üzerinde durmamıştır.

Önceki notta *kör* üzerinde yaptığımız geniş değerlendirme, tek tek her kelimenin, özellikle alıntı kelimelerin anlamları üzerinde durmanın önemini yeterince göstermiş olmalıdır. Tezcan'ınki gibi katkı amaçlı tenkit çalışmalarında anlam üzerinde daha geniş durmanın sağlanan katkıların değerini daha da arttıracığına inanmaktayız.

Bu kelimenin DKK'ındaki ve notta verilen örneklerdeki anlamlarını belirlemeye yardımcı olmak, bu arada Meninski'nin eserinin Anadolu metinleri üzerindeki çalışmalarda nasıl vaz geçilmez bir kaynak olduğunu göstermek amacıyla *On.*'da bulunan karşılıkları aktarıyoruz.

ħoryat, ħoryād 'köye mensüb, köylü, hoyrat, çiftçi, dihkān, ehl-i ħārye, rüsitā; taslağ, yebān ādemi, vāhşî; göl, uğuz; nā-şinās, bî-edeb, nā-cins (44 *ag-restis*, 1497 *rusticus*)

ħoyrat, ħoyrāt, ħoyrād 'köye mensüb, köylü, hoyrat, çiftçi, dihkān, ehl-i ħārye, rüsitā; 'edebsız, bî-edeb, erkānsız, yolsız erkānsız, nā-sāz, daslağ; nā-cins, nā-sāz, bî-erkān, küstāh, bî-edebāne; yebancı, türk, á'cem; asılsız denî kimesne, i'tibārsız, rü-siyeh, ħāsîs, dün, nā-kes kişi, hāķir, bed-asıl, bed-nijād, fūrū-māye, bî-āsl, erzel, nā-cins, bed-bāħt, şüm-āħter; zālım, bî-rāhm,

bî-mürüvvet; oğuz, hâşîn' (114 *barbarus*, 726 *ignobilis*, 773 *incivilis*, 867 *inurbanus*, 989-90 *malè*)

hoyratlık, *hoyradlık* 'köylülük, yoğunluk, uğuzluk, nâ-şinâsî, rüstâyî; yoğunluk, edepsizlik; hâsâset, lü'm, lüm, süfl, sefâl, süfûl; a'cemî, türklük, yebâncilik; zulm, edepsizlik, bî-edeblik, küstâhlık, terk-i edeb, iltifâtsizlik (114 *barbaria*, 773 *incivilitas*, 726 *ignobilitas*, 867 *inurbanitas*, 1497 *rusticitas*)

hoyrat gibi 'insânîyetsizliğile, şefkâtsizliğile; uğuzlğıle, gâlât ile, türkçe; edepsiz, bî-edeb, edepsizliğile, bî-edebâne (114 *barbarè*, 773 *inciviliter*, 810 *inhumanè*, 867 *inurbanè*, 1497 *rusticè*.)

Görüldüğü gibi, Yunanca'dan alınmış olan bu kelimenin 17. yy. Türkçesi'nde hem asıl, hem de göçüşmeli biçimleri kullanılmıştır; ayrıca kelimenin zengin bir anlam çeşitliliği kazanmış olduğu anlaşılmaktadır.

Drs. 4a.12

Gerçeklerüñ üç otuz on yaşını taldursa yég.

Tezcan önce *gerçek* kelimesinin okunuşu üzerinde durmuş ve Ergin'in *girçek* okumasına karşı çıkarak "Vat. nüshasında *esre* ile, Drs. nüshasında ise harekesiz yazıldığından *gerçek* ya da *gérçek* okumak gerekir." demiştir. Bir nüshada *esre* ile, ötekinde harekesiz yazılmış olması kelimenin *gerçek* okumasının nasıl gerekçesi olabilir? Hiç harekesi bulunmayan bir metnin fonolojik değerlendirmesinde böyle bir gerekçeyi kullanabilir miyiz? Sanıyorum burada dikkat dağılması eseri bir sürçme, bir ifade karışıklığı olmuştur.

Daha sonra kelimenin buradaki anlamına geçen Tezcan, DKK'da iki yerde geçen kelimenin Drs. 60b.12'de 'gerçek, doğru' anlamında olduğunu kaydettikten sonra, 4.12'de Ergin'in tahmin ettiği 'arif, evliya, ermiş' anlamından başka bir anlamın da mümkün olduğunu belirterek Türkmençe'deki 2. 'ulı, doğumlu, goçak' (1. anlam Ergin'in verdiği 'kerametli, ermiş, veli' dir) anlamıyla bu sözü «bahadırların yüz yaşına ulaşsın» diye anlamının daha uygun olacağını söyler. İleri sürdüğü gerekçe burada Ergin'in seçtiği 'evliyalara'ın söz konusu olamayacağıdır.

Kelimenin Türkmençe'de bir de 'kerametli, ermiş, veli' anlamı bulunduğu göre, merhum Ergin de bu anlamı seçerken kendince bir gerekçeye dayanmış olmalıdır. Bu gerekçe, belki de Tezcan'ınki gibi, burada 'bahadırlar'ın söz konusu olamayacağı idi.

Gerçekten de metin bağlamı bakımından ne 'ermişler'in, ne de 'bahadırlar'ın burada yerleri ve işleri vardır; *gerçek* burada da 'doğru' anlamında kullanılmıştır. Yukarıda *kör* üzerinde yaptığım anlam bilimsel değerlendirmede belirttiğim gibi, DKK metninin bu giriş bölümünde Dede Korkut'un sözleri cümlelerin bakışlı düzenine dayanır, bu bir üslup özelliğidir. Bu yüzden her bir sözü önceki ve sonraki (ya da 3b. 13'le ilgili değerlendirmemizde olduğu

gibi: sonrakiler) ile anlam ilişkisi bulunmayan, bir çok ata sözü gibi basit tek cümlelik gramer birimleri saymak son derecede yanlış ve metni anlamlandırma açısından sıkıntıya düşürücüdür.

Bakışumlu iki söz şunlardır:

*Yalan söz bu dünyada olunca olmasa yég,
Gerçeklerüñ üç otuz on yaşını toldursa yég.*

Görüldüğü gibi 3b.13'teki durum (Devletlü oğul >< Devletsüz oğul) burada Yalan söz >< Gerçekler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan da Tezcan'ın bu iki sözü, 3.b.13'de yaptığı gibi iki satır olarak düzenlemesi daha doğru olurdu.

Bu iki sözle, aynı zamanda, durum bildiren iki yargı *birliktelik ilişkisi* ile birleşmekte, ikinci cümlelerin olumlu yargısı ilk cümlelerin olumlu yargısına eşlik ederek iki yargı bir arada bir bütün oluşturmaktadır. Bu anlamca birlikteliğin aynı zamanda iki cümle arasında gramerce bir bütünlük meydana getirdiğini, böylece bir tür birleşik cümle oluştuğunu yukarıda belirtmiştik.

Öyle sanıyoruz ki Ergin ve Tezcan'ı yanıltan, sözün akışındaki değişiklik olmuştur. *Gerçeklerüñ* kelimesiyle başlayan cümleye gelinceye kadarki bütün cümleler, görüldüğü gibi, bir durum, kişi, karakter, davranış, nitelik, nesne, kavram, varlık türü vb. ile ilgili, zaman üstü anlatımlı *genel yargı* bildiren sözlerdir. Bunlar kendi aralarında anlamca ilişkilere girerek sentaktik birlikler halinde ayrı birimler oluşturmuş olsalar bile, bu anlatım tarzları ve bildirimleriyle bir öbek teşkil ederler. Son cümlede sözün zaman üstü anlatımlı *genel yargı* niteliği değişmiş, belirsiz bütün ikinci kişilere seslenme biçiminde bir *dilek* yer almıştır. İşte bu cümle ile Dede Korkut'un ikinci öbeği oluşturan sözleri sona ermekte, ardından dua sözleri ile ikinci alt bölüm kapanmaktadır.

Şu açıklamalar ışığında, Dede Korkut'un sözlerini şöyle anlamak ve yorumlamak gerekir, diye düşünmekteyiz:

«Bu dünyada yalan söz olmaması olmasından iyidir; (ey sen,) keşki yüz yıllık bir ömrün yüz yılını da doğrular(ın) doldursaydı; (yani: insan yüz yıllık bir ömür boyunca yalnızca doğrularla yaşasa ne iyi olurdu!)»

4b.2

Gétdükde yérüñ otlakların geyik bilir.

Tezcan "İki nüshada da bulunan *getdükde* metne uymuyor; bu eski bir çekimleme yanlış olmalı ya da burada bir sözcük eksiktir. Kesin bir çözüm öneremiyorum; *gedükde* yerine yanlış olabilir" diyor ve ardından DerS.'den 1968 geduk 'dağ yamacı' ile *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti* (=ADİL)'den c. 3, 149 *gedik* 'dağın beli, aşırım' ve diyalek sözlüklerinden de *gedik*'in başka anlamlarını aktarıyor.

Halbuki bu kelimenin anlamını tanımlamak için de bakışumlu iki cümlelerin birlikte değerlendirilmesi gerekiyordu. İkinci cümle şudur:

4b.3

كلز > ككز Kelez (?) yérler çemenlerin kulan bilür.

Görüldüğü gibi, bu sözün ilk kelimesi de çözülememiştir. Tezcan Gökyay'ın *geñez* okuyup verdiği 'kolay, yavaş, mülayim', Ergin'in *gögez* okuyarak verdiği 'yeşermiş, yeşillenmiş' anlamları ile Tekin'in (bkz. TDAYB 1982-83, s. 143) *geñez* okuyuşunu desteklemesini benimsememiş, bunların metin bağlamına uygun düşmediğini belirtmiştir. Kendisinin teklif ettiği "açıklama olanağı" şudur: "Sözcük metne arasına görülen bir çekimleme yanlışı sonucu *lām* üzerine gereksiz bir *keşide* konulmasıyla ككز olarak girmiştir, aslında burada كلز bulunmuş olabilir." Daha sonra "Anadolu'da *kelez yér* derlenmiştir" diyerek DerS. 'nden çeşitli yörelerden derlenmiş 'verimsiz, kıraç toprak' anlamı ile yalnızca Arpaçay'dan derlenmiş olarak *gelez* 'yüksek yer, tepe' anlamlarını vermiş, sonuç olarak da, "Kelez yérler çemenlerin kulan bilür, sözünün «Kıraç toprakların ot biten yerlerini kulan (yaban eşeği) bilir» anlamına olması mümkündür" demiştir.

Şimdi iki sözü iki bakışumlu cümle hâlinde alt alta yazıp kendi açıklama denememizi yapacağız:

Gétdükde yériñ otlakların geyik bilür,
Kelez (?) yérler çemenlerin kulan bilür.

Daha önceki Devletlü >< Devletsiz, Yalan söz >< Gerçekler örneklerini göz önünde bulundurduğumuzda, burada da bakışıklı iki cümlelerin başlarındaki kelime (~ kelime grupları)nın aralarında *zıtlık ilişkisi* bulunan iki unsur olduklarını belirleyebiliriz; ancak bu, anlamlarını belirleme açısından ancak bir dayanak noktasıdır. Bu arada her iki kelimenin *yér* isminin önünde birer vasıf belirtici unsur (=sıfat) oldukları da göz önünde bulundurulacaktır. Sonraki kelimeler *otlak* >< *çemen* arasında da, bir takım nitelikler bakımından zıtlık bulunmaktadır: *otlak* 'hayvanların beslenmek için dolaştıkları otu gür ve bol yer', *çemen* 'ot, çim, yeşil ot'; yeşil ya da kuru ot bulunan düzlük, kır'. *On.*'da 690 *herba* 'ot, çemen, nebât, giyâh', 663 *gramen* 'çemen, taze otlık, yeşillik, giyâh, giyâh-i âhızâr, necmün-nebât' karşılıkları bulunmaktadır; bunlar arasındaki *necmün-nebât* (bkz. KT, 4. c., s. 493: *necm*) 'sapsız, yayvan, yere yayılıcı ot' anlamında olduğu gibi, Steingass da *giyâh* (bkz. 1108) için 'ot, çim, çimen, yeşil ot' yanında 'kuru ot' anlamını kaydetmiştir. Görüldüğü gibi *otlak* ile *çemen* arasında *çokluk-azlık, gürlük-cılızlık* yanında, *tazelik-kuruluk* zıtlıkları da bulunmaktadır.

Bu belirlemelerden sonra bu zıtlıklara konu iki hayvana, *geyik* ve *kulan*'a gelmiş bulunuyoruz.

Önce bir hatırlatma: Metin bağlamında tanımlanamayan kelimelerin anlamlarına ulaşmak için yapılması gereken öncelikli iş bir zihin çalışması yapmak, aynı bağlam içinde birbirleriyle ilgilendirilmiş kelimelerin çağrışım ve anlam alanları içindeki öteki kelimeleri belirlemektir. Bunun için, çok defa, iyi bilinmeyen nesnelere, varlıklar hakkında geniş bilgi edinilmesi ihtiyacı duyulmalıdır. İncelemekte olduğumuz örnek bağlamında, *geyik* ve *kulan* hakkında genişçe bilgi edinmek, bunların nasıl hayvanlar oldukları, nerelerde yaşadıkları ve nasıl beslendiklerini öğrenmek, anlamlarını belirlemede bize yol gösterici veriler sunabilir, başka bir deyişle anlamca bağdaştırmayı sağlayacak *ilgi ögesi*'ni bulmak ancak bu yolla mümkün olabilir. Nitekim, aşağıda görüleceği üzere, *kulan*'ın 'çorak çevrelerde yaşamaması', *geyik*'in 'yüksek yerlerde, ormanlık bölgelerin yamaçlarına rağbet eder bir hayvan olması' bilgisi, ilgi ögeleri olarak bizi aradığımız anlamlara götürmüştür.

Hemen ulaşabildiğimiz bir ansiklopedi 'yaban eşiği' için ilk satırlarda şunları söylüyor: "Çöllük yurdundaki yaban eşiği..."; biraz aşağıda: "Yaban eşekleri çorak çevrelerde yaşamalarına rağmen daima sıhhatlidirler", ve daha sonra da: '*Moğolya yaban eşiği* veya *kulan* (equus hemionus)': Yurdunda *çigetal* veya *cigetay* diye de tanınır... bir çöl hayvanıdır. Altay dağlarının doğusundan Baykal bölgesine kadarki arazilerde Orta Gobi Çölü'nde yaşar". (*Hayat Hayvanlar Ansiklopedisi*, İstanbul 1966, s. 242)

Aynı ansiklopedide, Orta Asya'da, Tibet'e kadar bütün Himalayalar'da ve kuzeyde tâ Sibiryaya içlerine kadarki arazilerde bulunduğu kaydedilen *misk geyiği* (moschus moschiferus)'un Orta Asya'da epey yükseklerdeki ormanlık yamaçlara rağbet ettiği; likenler, otlar ve yapraklarla beslendiği de bildirilmektedir. (s. 261)

İşte aradığımız kelimelerin '(yüksek yerlerdeki ormanlık) yamaç' ve 'çorak, çöllük' anlamları böylece kesinleşmiş bulunmaktadır. Buna göre kelimelerimizi şüpheye yer vermeksizin *gediik* 'yamaç' ve *kelez* 'çorak, çöllük' olarak seçebilir ve Dede Korkut'un sözlerini tereddüde yer olmaksızın şöyle anlayabiliriz:

«(Yükseklerdeki ormanlık) yamaç yerlerin otlaklarını, (yaşama çevresi olarak böyle yerleri seçen) geyik bilir; (çöl gibi düzlüklerdeki) kıraç yerlerin otlu yerlerini ise (buralarda yaşayan) yaban eşiği bilir.

Dede Korkut'un sözleri gerçekten de özünde gizli anlamlar bulunan ve bu yüzden ayrıca yorum gerektiren sözler olmalıysa, böyle anlaşılmalı diye düşünüyoruz.

Bu notla ilgili olarak kimi düzeltmeler de yapmak istiyoruz.

Tezcan ikinci sözün başındaki kelimenin Gökyay'ın okuduğu gibi, *geñez* olması durumunda *geñez yér* için 'kolaylıkla erişilebilecek yer' deyimini göz

öntünde tutmak gerekeceğini söyledikten sonra 'İşknâme'de dört kez geçmekte olduğunu belirttiği bu deyim yer aldığı beyitleri sıralar. Bunlardan ilkinin ikinci mısraının vezni bozuktur (Geñez yérde her ârzü bulunmaz) ikincisinin ikinci mısraının ise anlamı aksaktır (Bulınsa cân âhır şatun bulunmaz). Tezcan kaynağından (bkz. Dr. Sedit Yüksel, 'İşk-nâme, Ankara 1965) aynen aktarmış, Yüksel'in vezni gözetken *aħır* okuyuşunu *âhır* olarak düzeltmek dışında, düzeltme yolunu seçmemiştir. Biz bu iki mısra üzerinde şu düzeltmeleri teklif ediyoruz:

561 Geñez yér[ler]de her ârzü bulunmaz
2590 Bulınsa cân aħır şatun [alınmaz]
Drs. 4b.4

Dünle kervân göçdügin torğay (5) bilür.

Ergin ve Gökyay'ın metinde *dün ile* okudukları, ancak Ergin'in çalışmasının İndeks ve Gramer bölümlerinden oluşan II. cildinde *dünle* (bkz. s. 99) olarak düzelttiği kelime ile ilgili olarak Tezcan: "Burada söz konusu olan *ile* ilgeci değil, *+le* zaman belirteci ekidir, *dünle* 'gece vakti' " yollu bir açıklamada bulunmuştur. Geniş bir kaynak bilgisine sahip bulunduğu görülen Tezcan bizim bu ekle ilgili yazımızı (bkz. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* (=TDED), c. XXVI (1986-1993), s. 157-164), öyle anlaşılıyor ki, görme imkânı bulamamış. Görmüş olsaydı, farklı görüş ve değerlendirmesini de katabileceğini umduğumuz bu yazımızda *+le* ekinin zamanla ilgili üç kelime olarak *öd* (> *öy*), *dün* ve *tan*'a eklenerek, anlamlarına, ışık kavramına bağlı olmak üzere, 'belli bir zaman diliminin ileri noktası' anlamını kattığını açıklamıştık: *öd* 'gün, bir günlük zaman' *Æ öyle* (< *ödle*) 'gün ortası, güneşin tam tepe noktada bulunduğu vakit', *'dün* 'gece' *Æ dünle* 'gecenin ilerleyen vakti, gece yarısı', *tan* 'ortalığın ağarmaya başladığı vakit, fecr-i kâzib' *Æ tanla* 'güneşin yükselmeye başlayıp ortalığın iyice aydınlandığı vakit, fecr-i sâdik'. Nitekim aynı ekin sıfatlara eklenerek bunların belirttiği vasfın yoğunluğunu en yüksek derecesiyle gösteren berkitme sıfatları yaptığını da o yazımızda Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde anlamca tanınıp tanımlanmamış olan *dirile* (< *tirigle*) 'diri diri', *acla* 'aç açına', *ıssıla* 'sıcak sıcak' kelimelerini ele alarak ortaya koymuştuk. Bunlar bilindiği gibi cümlede zarf olarak kullanılırlar. Eski Türkçe'de görülen ve aynı ekle genişlemiş olan *körkle* ve *körtle* 'pek güzel, güzel mi güzel' ile Doğu Türkçesi metinlerinde sıkça geçen *kurla* 'defa, kerre' kelimeleri de aynı ekle genişlemiş, ilk ikisi sıfat olarak kullanılan şekillerdir.

Aynı yazıda *Tazarru'nâme*'den (XV. yy.) aldığımız *dünle-yile* 'gece yarısında, gece yarısı olur olmaz' anlamındaki kullanıma da temas etmiş, bu örneğin, *+la*'nın bu yüz yılda henüz *ile*'den farklı bir morfem olarak algılandığının göstergesi olduğunu kaydetmiştik.

Hasılı, *dün* bir isim, *dünle* de onun bir *+le* ile genişlemiş biçimidir ve 'gece yarısı' anlamındadır. Buradaki anlamını bize göre 'gece vakti' değil

(çünkü bu karşılık onun zarf olduğunu doğrudan göstermez); ya sadece 'gece' (çünkü bu da zarf olarak kullanılabilir; ama o zaman da fark belirtilmemiş olur), ya da 'gece yarısı'; örnekte zarf olarak kullanıldığını açıkça aktarmak için ise, 'gece vaktinde, geceleyin', ya da daha doğru ve yerinde bir anlamlandırma ile 'gece yarısında' olarak vermek daha uygundur, diye düşünüyoruz.

Dünlede (yani: gece yarısında) sonlanan bu ilk yazımızın oldukça saçaklanan dengini *gece*'nin yalın durumda zarf olarak kullanıldığı şu beyitle sarmalayıp toparlayalım:

*Yārim gece geldi, yine yārim gece gitti;
Hiç bilmezem ammā nice geldi, nice gitti.*